

HET MERCH
DER CHRISTELIJKE
GODTS-GELEERTHEIT

Behelsende te gelijk
EEN KORTE LEERINGE DER
WAARHEEDEN
EN WEEDERLEGGINGE DER
DWAALINGEN

Oovergenoomen

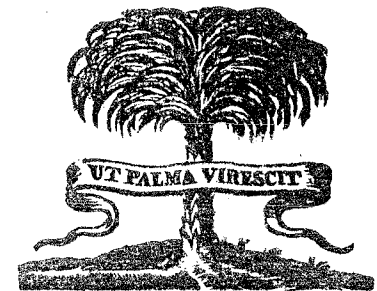
Uit het Latijnsche Werk tot dienft der Acade-
mische Jeucht opgesteld,

VAN

JOHANNES I MARCK

Leeraar in de Academie en Gemeente

tot LEIDEN.

TOT AMSTERDAM,

Gedrukt bij GERARDUS BORSTIUS

Boekhandelaar aan den Dam, A. MDCCV.

A A N
DEN WEL-EEDELEN, GROOT-
ACHTBAAREN, EN SEER
GESTRENGEN,

H E E R E,

JOHAN van HOORN,

Veele jaaren getrou Opper-Bestierder,
en nu aangestelde Algemeene

OPPERGEBIEDER
VAN DE NEEDERLANTSCH
INDISCHE MAATSCHAP-
PIJE OP BATAVIA.

Root is, MIJN HEER, de ruim-
te van Lant en Zee, die de Plaats
van U. Wel Eed. Gebiet en van onse
Wooninge scheidet. Niet min lang
is de Tijd, welke U. Wel Eed. van ons soo ver-

OPDRACHT.

re is afgeweest ; terwijl ik maar eeven geheugenisse hebbe van U. Wel Eed. geselschap in de kintscheit te hebben genooten tot Amsterdam omtrent den Jaare MDCLXIII. wanneer U. Wel Eed. met sijne nu Saalige Ouderen en haar verder Huisgefin op de groote reise naa Batavia stonde te gaan. Booven al is de aartsche Weerdigheid hoog, tot welke de Goddelijke Voorzienigheid U. Wel Eed. geroepen heeft ; terwijl wij ons te rechte vergenoegen met de Eere van als geen't eenemaal onbekende Burgers van het Vrije Neederlantsche Gemeene-Best te Gehoorfaamen aan de goedertierene Wille van Gepreese Ooverheeden, en met het Geluk van beneevens andere ook te trekken de rijke vruchten van U. Wel Eed. gezeegende Bestieringen in een ander Weerelts Einde. Doch dit alles neemt geensins wech de nauwe Bant van Maagschap tuschen Ons beiden, of de billijke gedachtenisse aan Onse Gemeene Moederlijke Oover-Groot Vaader en Moeder

OPDRACHT.

der JORIS BESSELS en ANNA VERBEEK, aansienlijke Burgeren van Amsterdam in haare tijt ; waar door ik nu veele jaaren het geluk van een gemeensaame briefwisseling met U. Wel Eed. hebbe moogen genieten. Gelooft ook vrij, dat wij als Inwoonders van Neederlant, beneevens andere Volkeren van Europa, niet onkundich zijn ; of van die groote Gaaven en Bekwaamheeden , die U. Wel Eed. door alle de Bedieningen en Weerdigheeden der Indische Maatschappije hebben doen doorgaan van sijne jonge jaaren af aan ; of van die sonderlinge Neerfligheit en Trouwe , die U. Wel Eed. in die alle tot een ongewoone roem heeft getoont ; of van die seer gewenschte Voorspoet en Zeegen, met welke het de Godt van den heemel gelieft heeft U. Wel Eed. en des selfs Bestieringen te kroonen, tot Ondersteuninge jaa Opvijfeling van onse veelsins Needergedrukte Lant, en tot geen minder Nijt als Verbaastheit van alle des selfs

OPDRACHT.

grootte en geweldige Vijanden. Immers geen andere dingen zijn het ook dan deese, welke de Verstandige en Trouwe Bewinthebberen der Maatschappije eerst voor twee jaaren hebben aangefet om het Opper-Gebiet van haare plaatsen en saaken, van de Wel Eed. Heer WILLEM van OUTHOORN, U. Wel Eed. Schoon-Vaader, met veele lof gevoert en ten laatsten weegens klimmende jaaren opgegeeven, in U. Wel Eed. handen te stellen; en welke de selve in het voorleedene jaar hebben gedwongen, om U. Wel Eed. sich niet te laten ontrekken van die last, maar door een herhaalt en ernstich Verfoek tot het beklimmen van die eerst niet behaagende Hoogheit te nootfaaken. Bij welke dingen ik noch voegen moete de Burgerlijke niet alleen maar ook de Christelijke Deugden, die U. Wel Eed. geroemt maaken in de Kerke Godts; tot welkes voortplantinge en uitbreidinge onder de vijandelijk vervreemde Volkeren U.

Wel

OPDRACHT.

Wel Eed. sich niet weinich beneerstigt, ook door een veelerleie aanmoediginge van de onder haar gefondene Vreede-Booden. En dit alles ooverweegende dachte ik niet onbetaamelijks te sullen doen met deesen oopenen brief aan U. Wel Eed. te senden; ten einde die een oopenbaar en duirende getuigenisse van alle het voorgemelde soude zijn; ten einde ik ook daar door dit Werk aan U. Wel Eed. soude doen geworden, als een teeken van mijn ijver voor den Heere en te gelijk van mijn Eerbiet voor sijnen verheevenen Gunstgenoot; ten einde ik verder aan U. Wel Eed. in deese sijne nieuwe Hoogheit soude wenschen alle verdere oovervloedige Zeegen voor het Gemeen, en alle Lichaams en Ziels Vergenoeginge in het besonder, tot in langheit van daagen, op welke volge een blijde ingang in een Saalige Eeuwighet! Ook moete ik hier bij melden mijn hertelijke Groet aan onse gemee- ne Neeve ADAM van RIJN, die door sijne grootte Bekwaamheit en Neerstigheit, veele

Jaa-

OPDRACHT.

Jaaren aan de Maatschappij getoont, onlangs verdient heeft om door de selve in U Wel Eed. Groote Raat meede ingelijft te worden; en die de Heere in deelen soo wel als in sijnaangeaan Houwelijk wille zeegenen, naa U. Wel Eed. voorbeelt, tot nutte van den Lande, tot vreugde van sijn bejaarde Ouders, en tot genoeg van het gansche Geslachte! Ik ben, en noeme mij met eeven groote Eerbiet en Oprechtigheit,

MIJN HEER,

U. Wel Eed. Onderdaanige en seer
Verplichte Dienaar.

Leiden 1. Febr.
1705.

JOHANNES à MARCK.

Aan den Verftandigen en Bescheiden

L E E S E R

Genaade en Saaligheit!

Het is geen nieu maar een vrij Out Werk, dat ik u hier ter hant stelle. De Stoffe daar van is rijpelijk ooverdacht, en bij een begonnen vergaadt te worden al voor omtrent Dertich Jaaren, wanneer ik seer vroege het geluk hadde om het Gewoone Leeramt in de Godtsgeleertheit aan de Academie van Franeker te bekleeden, beneevens de Vermaarde Heeren NICOLAUS ARNOLDUS en HERMANNUS WITSIUS, bij welke mijne Gunstige Bevorderaars naederhant ook kwam de Heer JOHANNES VAN DER WAAJEN. De selve stoffe daar vergaadt zijnde is voor omtrent Twintich Jaaren in het Latijn in des Heeren vreesse opgestelt en door den druk de eerste maal gemeen gemaakt; wanneer ik, de Heer *Arnoldus* gestorven en de Heer *Wissus* naa Utrecht vertrokken zijnde, naa omtrent ses jaaren te raade was geworden om het mij doenmaals met veele eere voorkoomende Beroep van Groningen op te volgen, en aan die Academie als Eerste Leeraar met de Heer JOHANNES BRAUNIUS de Godtgewijde Jeugt te onderwijfen, soo wel in en door het Preediken van des Heeren woort als in de Leere der Waarheit door andere gewoone Academische Oefeningen, gelijk ik omtrent acht jaaren lang daar gedaan hebbe. De Reedenen, die mij tot Uitgeevinge van dit Werk doe aanzetteden, hebbe ik daar voorgestelt; waar van de voornaamste wel was, dat ik, buiten veel eigen soeken en onseker schrijven van de Jeugt, aan haar wilde geeven een kort doch genoegzaam vol Begriip der voornaamste saaken die sij moesten weeten, naa welke als een Richtsnoer mijn verder onderwijs gericht soude zijn. In het welke ik mij ook dan moeste voegen naa het nutte der Kerke en naa de gelegenheit van den tijt, om het werk wat Letterkondich niet min als Schriftuurlijk te maaken, en om wel met een meerder uitbreidinge te verhandelen de Oude Grontsaaken en Gewichtige Verschillen des Ge-loofs, maar ook daar bij niet geheel te swijgen van de Wijsgeerige of Godtsgeleerde Stellingen en Spreekwijfen bij sommige Godtsgeleerden naa mijn oordeel of te onrechte of al te sterk gedrongen; waar van ik ook

**
meende

AAN DEN LEESER.

meende met genoegsaame bescheidenheit tot stichtinge te kunnen ja te moeten spreken. En hoe dit werk niet buiten alle vrucht is geweest, blijkt uit het verkoopen van meer als eene druk, daar van soo wel, als van een korter Uittreksel des selfs, waar van de Jeugt haar in het Begin bedient heeft zedert ik mijn Stantplaats in de Academie en Kerke van Leiden hebbe gehat.

Immers het is ook niet van heeden of gisteren, dat ik veelsins ben aasgefocht, om dat Werk in onse Neederduitsche Taale te doen drukken, tot dienst van Geoefende Christenen die het Latijn niet verstonden. En niet alleen booden sich tot des selfs Vertaalinge sommige Geachte Vrienden aan, maar ook zijn mij van ooverlange getoont de proeven van haare werkzaamheit in deesen buiten mijne kennisse. Doch het heeft geen ingang bij mij gehat, dat ik het werk door een ander soude laten vertaalen of vertaalt zijnde doen drukken; dewijl mijne beknopte schrijfwijse in het Latijn naa de letter in het Duitsch op geen verstaanbaare wijze konde worden opgevolgt, en een ander mijne gedachten op sijne wijze breeder ook altoos soo effen niet soude uitdrukken. Voor mij self vonde ik voorts geduirich ander werk, het welke van meerder dienst voor het Gemeen en van meerder oövereenkomste met mijn Academisch Ampt meende te zijn, in de reets uitgegeevene *Vertaalingen*, niet alleen van deese en geene swaardere *Schriftuurplaatsen des Ouden en Nieuwen Testaments*, maar ook van de geheele *Oopenbaaringe Iohannis*, van de *Twaalf Kleine Propheten*, en van *Salomons Hoogeliet*. Jaa het kwam mij self ook niet seer gemakkelijk voor, om de Latijnsche Spreekwijzen in de Schoolen bij de Jeugt gebruikelijk soo oover te setten; dat met weinich woorden te gelijk aan de saake en aan de beváttinge des Neederduitschen Leefers wierde voldaan. Ten laatsten ben ik eevenwel ooverreedet geworden, om, terwijl ik in het Latijn beefich was met de *Historie van het Paradijs*, en met de *Vertaalinge van het Derde Vijftich der Uitgeleefene Schriftuurplaatsen des Ouden en Nieuwen Testaments*, opeenige Tufchen-Uiren in het voortleedene jaar dit *Merck der Christelijke Godtsgeleertheit* ook in het Neederduitsch te brengen en door den druk gemeen te maaken. eer sulks van een ander geschiede. In dier voegen naamelijk, als dit nu geschiet, niet soo seer bij maniere van een letterlijke Vertaalinge, als wel van een Vrije Utdrukkinge der selve saaken, met woorden en spreekwijzen die in het Duitsch beeter pasten en mij dan eerst te binnen kwamen. In het welke te doen ik verder raatfaam hebbe geoordeelt, sommige

AAN DEN LEESER.

mige saaken die tot de Taalkunde of Outhet meer als tot het weesen der Godtsgeleertheit behoorden, wech te laaten, als vindende bij de Neederduitsche Leefers minder beváttinge of gebruik, en die wechlaatinge weeder te vergoeden met het uitdrukken van de Woorden eeniger voornaame Schriftuurplaatsen tot bewijs der saaken bijgebracht, ook soo dat men door onderscheidinge der letteren de kracht daar van kan sien aangeweelen.

In het leeten van dit Werk dan, (het welke met een besondere aandacht, en met een genoegsaame opmerkinge op de mindere en meerdere Onderscheidingen der woorden soo wel als op de Grootere Letteren dient te geschieden,) sult gij bevinden, dat ik mij op de volheit van Saaken en der selver Voor en Teegenbewijsen met een bekwaame schikkinge van alles soo hebbe geleit, dat de Woorden daar door zijn minder geworden als mischien anders de grootste duideljkheit bij den eenvoudigen wel soude hebben vereischt. Gij sult met een merken mijne Schriftuurlijke maniere van behandelinge der saaken, die booven de Wijsgeerige Reedeningen in de Geoopenbaarde Godtsgeleertheit gelden moet; zijnde het teegen mijn eigen sin seer aanlopende, dat ik nu en dan van Wijsgeerige dingen naa vereisch van die hebbe moeten handelen daar sij van andere in onse Godtsgeleertheit verkeerdelijk waaren ingedrongen. Al verder sal het u bliken, dat ik eeven verrebeneden van een onbetaamelijke Slaavernije aan de besondere Gedachten van Oude of Heedendaagsche Godtsgeleerden, welker naamen met recht bij de Kerke en bij mij in zeegeninge zijn; en van een dertele Afwijkinge van de aangenoomene en lang-beproefde Leere der Kerke, uit welke niet anders als bedroefde Opschuddingen, ontstichtende Verwerringen, en ergerlijke Bespotingen van den geheelen Godtsdienst konnen volgen. En het is niet als met veele zielen-smerte, dat 'er beroerende Mannen in de Kerke van Neederlant opgestaan zijnde zedert het opstel van dit Werk in het Latijn, teegen welker verdervelijke gevoelens onse Hoogste Kerkvergaderingen met het grootste recht hebben gewilt dat men in de toelaatinge van alle Predikanten en Proponenten neerstichlijk waaken soude, ik ook daar van nu hebbe moeten gevaagen. Besonderlijk daar om geheel weereltkundige reedenen de verdere voortgang van sommige deeser Onrechtfinnigheeden, jaa ook mischien van veele andere die tot noch toe een weinich meer verborgen zijn gehouden, van verstandige en vroomme Christenen seer gevreesd wort. Immers soo lief als ons moet zijn de onderlinge Vrijheit der

AAN DEN LEESER.

Broederen in die dingen die onse gemeene Geloove niet uitmaaken, sonder hier de eene aan de andere iets met verdrukkinge op te dringen; soo seer moeten wij met afkeer ons setten teegen het boose misbruik van die Vrijheit tot een schaadelijke Ongebondenheit van onse Waanwijs Verstant, om daar door het gemeene Geloove te bespringen of te ondermijnen, en sich op die gansch verkeerde wijze een naam en ahang in de weerelt te maaken, die noch bij Godt noch bij recht Verstandige Christenen iemant tot eere kan zijn.

Schoon dit Werk selve van een geheel andere aart is, hebbe ik daar evenwel aangehecht een Leerrede, bij de eerste Ingang van deese Eeuwe voor de Gemeente van Leiden volgens mijn plicht in een betaamelijke eenvoudigheid gevoert tot gemeene stichtinge, die ik om de gansch ongewoone gelegenheit des Tijts, welke ik wel wisse dat noch mij noch mijne behoorders ooit weeder soude voorkoomen, teegen mijne gewoonte wel in geschrifte sonder eenige menschelijke opschikkinge te vooren aan de Weerelt hebbe willen mededeelen. Nu dachte ik, dat die van een duirsaamer en gemeener gebruik soude zijn, als ik de selve ook hier deede voorkoomen; daar des selfs stoffe betonderlijk ook schein te passen op den laatsten Ondergang des Weerelts, met welke het grooter werk eindigt. Gebruikt gij de selve ook tot uw nutte, richtet u naa de Goddelijke inhoud daar van met gehoorzaamheit des Geloofs, en bereidet u self soo in de haast voorbijgaande Eeuwe tot de aanaaderende saalige eeuwigheit. Jaa ontvangt en gebruikt dit geheele werk soo, dat gij daar door moogt toeneemen in de Kennisse van uw Gefuiverde Christen Godtsdienst, en in de Waarheit teegen allerhande Dwaalingen bevestigt worden, tot eere van uwen Godt en Saalichmaaker, tot stichtinge van uwen Naasten, en tot uwe eigene waare Godtsaaligheid en volmaakte Gelukfaaligheid.

Voorts sal ik oover de gebruikte maniere van Utdrukkinge, of ook Speldinge, mij in geene befondere beweeringe inlaaten. Ik laate daar in soo geern aan andere haare vrijheit, als ik de mijne gebruikte. Immers daar onse Neederduitsche Taale rijk genoeg is, hebbe ik mij niet veel gedroegen gevonden tot het gebruik van Uitheemsche woorden, die somtijts wel wat gemeener zijn geworden bij de menschen, maar daarom in haare waare beteekenisse niet bekender zijn als de Neederduitsche die daar meede oovereekoomen. En wat de speldinge belangt, die hebbe ik gemeent, sonder onnutte oovertolligheid van letteren of gebrek van de nootfaakelijke, soo wel en meer naa de Klank van onse Gemeene

Uit-

AAN DEN LEESER.

Uitspraake als naa eenige dikwijls sonder veel gront gemaakte Konströegelen te moeten richten. Dit wil ik evenwel dat gij noch weetet; dat ik in sommige stukken van de speldinge vrij wat onsekerheit onderworpen ben geweest, die mischien ook in de selve of gelijke woorden nu en dan wat veranderinge van schrijven heeft veroorzaakt; dat verder ook eenige feilen in de speldinge soo wel als in de stelling der letteren aan de Drukkers zijn te wijten; en dat ik eindelijk in de plaatse van *Got*, *Gods*, en *Godheit*, gelijk ik liefst soude schrijven, u hier doe voorkoomen *Godt*, *Godts*, en *Godtheit*, alleen wegens het gemeener gebruik, en om in dit soo meenichmaal voorkomende woort aan niemant eenige schijn van aanstoot te geeven door opvolginge van mijne sinlijkheit. Vaart wel in Godts gunste door Christus Jesus hier en naamaals.

HOOFT-DEELEN

Van het volgende Werk.

I.	<i>Van de Naame en Beschrijvinge der Godtsgeleertheit.</i>	Pag. I
II.	<i>Van het Beginsel der Godtsgeleertheit, of de Heilige Schriftnire</i>	19
III.	<i>Van de Godtsdienst.</i>	73
IV.	<i>Van Godt in sijne Naamen, Weesen, en Eigenschappen, aangemerkt.</i>	86
V.	<i>Van de Drie Eenheit der Goddelijke Persoonen.</i>	127
VI.	<i>Van Godts Besluiten.</i>	155
VII.	<i>Van der Menschen Voorschikkinge tot de Saaligheid of Verdoemenisse.</i>	168
VIII.	<i>Van de Eerste Scheppinge der Weerelt.</i>	196
IX.	<i>Van de Goede en Kwaade Engelen.</i>	224
X.	<i>Van Godts Voorzienigheid.</i>	248
XI.	<i>Van de Dienst en Wet Gods.</i>	263
XII.	<i>Van de Tien Gebooden der Goddelijke Wet.</i>	309
XIII.	<i>Van de Mensch in sijn Weesen aangemerkt.</i>	364
XIV.	<i>Van de Staat der Eerste Rechtheit.</i>	383
XV.	<i>Van der Menschen Sonde, en des selfs Verscheiden Soorten.</i>	410
XVI.	<i>Van de Straffe der Sonde.</i>	453
XVII.	<i>Van het Verbont der Genaade, en Euangelium, met des selfs</i>	Ver-

HOOFT-DEELEN.

<i>Verscheiden Bedeeling.</i>	463
XVIII. <i>Van de Middelaar des Genaaden-Verbonts.</i>	483
XIX. <i>Van de Persoon van Jesus Christus.</i>	505
XX. <i>Van Jesu Christi Driederleie Ampt.</i>	535
XXI. <i>Van Jesu Christi Tweederleie Staat.</i>	582
XXII. <i>Van de Plichten des Genaaden-Verbonts, zijnde het Gelooue en de Bekeeringe.</i>	617
XXIII. <i>Van de Krachtdaadige Roepinge Gods.</i>	649
XXIV. <i>Van de Genaadige Rechtheerdichmaakinge.</i>	660
XXV. <i>Van de Waare Heilichmaakinge, en de Goede Werken.</i>	694
XXVI. <i>Van het Gebet, misgaaders het Vasten, het Waaken, de Aalmoesen, en de Geloften.</i>	710
XXVII. <i>Van de Seekere Bewaaringe.</i>	748
XXVIII. <i>Van de Weederbaaringe, Aanneeminge, Versoeninge, en Verlossinge.</i>	754
XXIX. <i>Van de Zeegelen des Genaaden-Verbonts.</i>	767
XXX. <i>Van de Christen Doop.</i>	801
XXXI. <i>Van het Avontmaal des Heeren.</i>	834
XXXII. <i>Van de Waare Kerke of Gemeente Gods.</i>	866
XXXIII. <i>Van het Verscheiden Kerkbestier.</i>	904
XXXIV. <i>Van de Saalige Verheerlijkinge der Menschen.</i>	963
<i>LEER-REEDE, van de Verwachte Vernieuwinge des Weerelts.</i>	995

H E T

HET MERCH DER CHRISTELIIKE GODTS-GELEERTHEIT.

Behelsende te gelijk

Een korte Leeringe der Waarheeden ende Weederlegginge der Dwaalingen.

EERSTE HOOFT-DEEL.

Van de Naame en Beschrijvinge der Godts-geleertheit.

De Naame van THEOLOGIE, hoor welke men in het Nederduitsch die van GODTS-GELEERTHEIT gebuikt / beteekent volgens des selfs Griekische wortelwoorden Gods Woort, Spraak, ofte Reede. Ende wort deese Leere met groot recht soo genoemd; als de welke niet alleen van Godt handelt / maar ook uit Godts openbaaringe wort gehaalt / behalven dat de selve tot Godts eere is gericht / ende tot Godts saalige gemeenschap den mensche leidet.

II. Dit woort Theologie, van outs by de Heidenen al gebuikt / wort dus in de Heilige Schrift niet gebonden. Self het naast hier aan hoornende woort Theologos, of Godts-Spreker, schijnt hoor het boek der Openbaaringe niet van Johannes selve ofte door ingeeven

des Heiligen Geestes gestelt te zijn / maar veel eer van de **Leeraars** in de **Oude Christen Kerke** / die met dien naame Johannes den Apostel, liever als een ander Ouderling, hebben willen vereeren / volgens het gebruik van haare tijden; so wegens de **Goddelyke verheedenheit** sijner leere in het gemein / als om de **betweeringe van Christ** waare **Godtheit** in het besonder / waar toe sijne schryften teegen de Ebioniten en Cerinthianen zijn gericht.

Daar leeft men eevenwel van het Woort Gods, somtijts beduidende de Soone Gods.

III. In de **Heilige Schryft** leesen wy eebenwel de **woortelwoorden** / uit welke het **woort Theologie** woort te saamen gevoocht; te wooten de **Woorden Gods**, die den **Godden** geseyt worden eertijts toeberrout geweest te zijn Rom. 111. 2. &c. ende het **Woort Gods**. Welke laatste benaaminge meermaalen in het **Oude** ende **Nieuwe Testament** aan de **Soone Gods** woort gegeven; als zijnde niet alleen de **voorzynge** en **voornaame stoffe** van het **geopenbaarde woort Gods** / maar ook in **sijne Selfstandigheit** soodaantich een **uitgedrukt veel** des **Vaaders** / als onse **uiterlijke woort** is van onse **inwendige gedachten**. Siet hier toe naa de **plaatsen Psalm. xxxi 11. 6. Hagg. 11. 6. Joh. 1. 1. 14. Oopenb. xix. 13. &c.** Ende in dien **sin** spreekten de **Godsgeleerde** van een **Weesenlijk**, ofte **Selfstandich**, ofte ook wel van een **Inwendich Woort** Gods; welke laatste benaaminge meest eebenwel in een andere **sin** gebruikt woort.

Maar meest dat uiterlijk van Godt wort voortgebracht tot de menschen.

IV. **Veertijts** ook komt ons in de **Heilige Schryft** het **Woort Gods** dooz / als **beduidende** dat het welke **Godt** aan den **menschen** dooz **monde** ofte **penne** oopenbaart; wordende dit een **Uiterlijk** ende **Voortgebracht** **Woort Gods** by de **Godtsgeleerden** genoemd. Siet onder andere **plaatsen Hand. 1v. 31.** Ende sy wierden alle vervult met den **Heiligen Geest**, ende **spraaken het Woort Gods** met **vrijmoedigheit**. Ende 1. Pet. 1. 23. Die gy **weedergebooren** zijt, niet uit **vergankelijken** maar uit **overgankelijken zaade**, door het **leevende** ende **eeuwich-blijvende Woort Gods**. Soo dat er **geene genoegsaame reeden is** / om dit **woort** van **Theologie**, uit **Schryftuuelijke woorden** te saamen **geboecht** / van alle **eeuwen** in de **Christen Kerke** gebruikt / en **seer bekwaam** om den **aart deeser Leere** uit te drucken / om dit **segge** ik te **verwerpen**; ofte als **Onschryftuuelijk**, dat het in **allen deelen** niet is; ofte als **Heidensch** / terwijl het van der **Heidenen** misbruik al lange is **gesuiverd**.

Andere Schryftuuelijke naamen van de Godsgeleertheit.

V. Als men eebenwel andere **Schryftuuelijker** naamen gebruiken wil in de **plaafe** van het **woort Theologie**, of **Godtsgeleertheit**, soo kan men **spreekten** van de **Leere Gods** ofte **Christi**, uit Joh. v. 1. 16. van de **Goede Leere**, uit 1. Tim. 1v. 6. van de **Gefonde Leere**, uit Tit. 1. 9. van de **Leere** die naa de **Godtsaligheit** is, uit 1. Tim. vi. 3. van de **Kennisse der Waarheit** die naa de **Godtsaligheit** is, uit Tit. 1. 1. van de **Wijsheit Gods** in **Verborgeneit**, uit 1. Cor. 11. 7. van het **Voorbeeld der Leere**, uit Rom. vi. 17. van het **Voorbeeld der Gefonde Woorden**, uit 2. Tim. 1. 13. van de **Gedaan-**

daante der **Kennisse** ende der **Waarheit** in de **Wet**, uit Rom. 11. 20. **ja** ook van de **Gedaante** van **Godtsaligheit**, uit 2. Tim. 111. 5. **Welke** laatste benaaminge om **veele reedenen** **beeter** gebruikt woort tot de **Leere** van de **rechte Godtsaligheit** / als tot de **uiterlijke schijn** van **deese** die in den **gebeinsden** **gebonden** woort.

VI. Men **spreekt** niet alleen van een **Waare**, maar ook van een **Valfsche** **Godtsgeleertheit**, die van **soodantich** ofte **dooz** het **meeste gedeelte** ofte **alleen** in **weinigere saaken** **gebonden** woort. **Gelijc** dan in het **besonder** **deese** naame woort gegeven. 1. Van de **Ketterfsche** **Godtsgeleertheit** der **Ketteren**, **Muhammedanen**, ende **andere**. 2. Van de **Muhammedaansche** **Godtsgeleertheit** der **Turken** en **Perfaanen**. 3. Van de **Joodsche** **Godtsgeleertheit**, na de **verwoeringe** van den in het **bleesch** **geopenbaarden Messias**. 4. Van de **Heidensche** **Godtsgeleertheit**, **gelijc** van andere **Volken** / soo **besonderlijk** van **Grieken** en **Romeinen**. **By** welke men **bonde** / niet alleen een **Vercierde** **Godtsgeleertheit** der **Dichteren** / maar ook een **Natuuelijke** der **Wijsgeeren** / ende een **Burgerlijke** der **Pfeesteren** en des **geheelen Volks**.

De Valfsche Godsgeleertheit der Ketteren, Muhammedanen, Joden, en Heidenen.

VII. De **Waare** **Godtsgeleertheit** **merkt** men **weeder** **Voorbeeldelijk** **aan** in **Godt** / die niet alleen **sich** **selven** **volmaaktelijc** **kent** Matt. xi. 27. 1. Cor. 11. 13. 11. &c. maar ook in **sijn** **besluit** **bepaalt** **heeft** de **maniere** van **sijne** **kennisse** ende **dienst** onder de **scheepselen**. **Gelijc** **Paulus** **seit** 1. Cor. 11. 7. Maar wy **spreeken** de **Wijsheyt** **Godts**, **bestaande** in **verborgenheit** die **bedekt** was, **welke** **Godt** **te** **vooren** **verordint** **heeft**, tot onser **heerlijkheit**, eer de **Weerlt** was. **Terwyl** nu **aan** dit **besluit** **Godts** **niet** te **twijfelen** **valt** / en de **Godtsgeleertheit** **der** **scheepselen** **t'eenemaal** **daar** **naa** **geschikt** **is** / **soo** **is** **er** **gansch** **geene** **swaarigheit** / om in **deesen** **sin** een **Voorbeeldige** **Godtsgeleertheit** **staande** te **houden**.

De Voorbeeldige Godsgeleertheit Godt te

VIII. **Daar** **teegen** **oover** **staat** de **Afbeeldige** **Godtsgeleertheit**, zijnde een **uitdrukkinge** van de **voorzgaande** in de **scheepselen**. **Dooz** **soo** **verre** die nu in **Christus** naa **sijne** **Menscheit** **plaafe** **heeft** / **hiet** **sy** **weegens** de **vereeniginge** van die **Natuure** met de **Perfoon** van **Godts** **Soone** een **Godtsgeleertheit** der **Vereeniginge**; ende **gaat** / **niet** **tegenstaande** **haare** **eindige** **bepaalinge** / die van **alle** **andere** **scheepselen** in **volmaaktheit** **seer** **verre** te **booven**. **Daar** **toe** **niet** **onbekwaamelijc** **gebrucht** **woort** het **seggen** van **Davids** Psalm xlv. 8. **Daarom** **heeft** u ó **Godt** **uwe** **Godt** **gesalft** met **vreugden-oolie** **booven** **uwe** **meede-genooten**. Ende het **geene** **staat** Joh. 111. 34. **Want** **dien** **Godt** **gefondent** **heeft**, die **spreekt** de **woorden** **Godts**: **want** **Godt** **en** **geeft** **hem** **den** **Geest** **niet** **met** **maate**. **Wat** **is** / **seer** **rijkelijk** / **sonder** **maate** **te** **gebruiken** / en **geensins** **naa** de **maate** van **andere** **menschen**; **schoon** **de** **gaaben** **in** **sich** **selven** **niet** **t'eenemaal** **onmeetelijc** **zijn**.

De Afbeeldige Godsgeleertheit der Vereeniginge Christi Mensch

IX. **Maakt** **aan** **deese** **Godtsgeleertheit** van **Christus** naa **sijne** **Mens-**

I. HOOFT-DEEL

De Godts-geleertheit des Gesichts in de Engelen en Saaligelheemelingen.

4 **M**enscheit komt die van de Goede Engelen en Saalige Menschen in den Heemel / die de onse op Aarden verre oobertref / ende wegens des zelfs genot in den Heemel wel genoemd woort een Godts-geleertheit des Vaaderlants, maar doorgaans de naamie draagt van een Godts-geleertheit des Gesichts. Om dat het geuirtig ende be-
genoegende genot Godts van naa hij / het geene de Engelen en Saalige Heemelingen hebben / ons in de Schrift bij een oobergebzachte spreekwijze voozkomt als een sien van Godt Matt. v. 8. en van sijn aangesicht Matt. xviii. 10. ja als een aanschouwen staande tegeen het geloobe oover 2. Cor. v. 7. ende een sien niet door een spiegel in een duistere reede, maar van aangesicht tot aangesicht 1. Cor. xiii. 12. Behalven dat ook het beloofde en verwachte gesichte Godts somtijts lichaamlijk te verstaan is / met opzicht op de Soone Godts als in der tijt mensche gekwozen / als Job. xix. 26. 27. ende 1. Joh. iiii. 2.

De Godts-geleertheit der Menschen hier op aarden.

X. Maar ook is'er een Godtsgeleertheit der Menschen hier op aarden / die als reisigers op den wech naa het Vaaderlant ende als in de loop-baane worden aangemerkt / ende vooz neerstige oefeninge onder Godts bestier jaar deselbe doorgaans verhoogen / bewaaren / en vermeerderen. Want doch / hoewel de selve in de Geloobige genoegsaam is tot Saaligheid / soo blijft sy doch altoos veelsins onvolmaakt. Op hoedaanigen wijze men overceenbrengen moet / dat de Geloobige geseyt worden alle dingen te weeten door de Salvinge van den Heiligen 1. Joh. ii. 20. 27. ende dat Paulus seyt / wij kennen ten deele ende wij propheteeren ten deele 1. Cor. xiii. 9.

De waarheit van deefe wort gezoont.

XI. Onnoedich is het in het bzeede soodaantigen Godts-geleertheit der Menschen op aarden te bevestigen / uit de sich selven meede-beelende Godtheit Godts / uit het Ende dat sy sich in de Scheypinge en Doorzienigheit voozkeet / ende uit des Menschen ingeboorene Crek tot geluksaaligheid met sijne afhankelijkheit en beclerlepe eelende vergeleeken. De saake selve binden wy immers oover al onder de menschen / die liever een gantsch verdozvene Godts-geleertheit hebben wil-
len aankleeben / als t'eenemaal van alle Godtsgeleertheit ontbloot zijn. Ende wat ook een Godts-Verloochenaar sich self ende andere mach wullen wijs maaken / dat alle het geboelen der Godtheit uit een ijdele ooverleeveringe / en licht-geloobigheit / en bijgeloobige bzeefe / en staat-kundige list / is spjutende ; soo sal doch niemant dit kunnen toestemmen / die maar te rechte letter ende hoe algemeen dat geboelen der Godtheit is / self tot de grootste Kroonin-
gen sich uitstreckende / ende hoe ingebooren de hoogmoed en bzeefe der wzaake aan den mensche is / waar door hij soo het eenigstins doenlijk was sich van dat geboelen soude ontslaan / ende hoe het gemoet inwendich tot de erkentnisse Godts leidet / het geene sich in de schrik oover verdozvene misdaden ook in de allerhooftmoedichste en

VAN DE GODTS-GELEERTHEIT.

en in den gemakelijken doorgang der staat-kundige bedziengerijen klaarijk vertoont / ende hoe veele ontzijkbaare bewijzen Godt selve van sich in de Natuure en Schriftuure gegeeben heeft / die geen Godts-Verloochenaar tot noch toe mer alle sijne list en dzyft heeft konnen ontzeenulven.

XII. Dese Godts-geleertheit der menschen woort / met opzicht op haare tweederleie beginsel uit welke sij ghaalt woort / onderscheiden in een Natuurlijke, die aan allen gemein / en een Booven-Natuurlij-
ke, ofte Ge-oopenbaarde, die aan eenige eigen is. In de natuure heestmen waeder het Boek van sijn eigen Herte, en dat van de andere Schepselen buiten ons. In aanmerkinge van het eerste spreekmen van een Ingegeevene ofte Ingeboorene Godts-geleertheit ; de welke uit het ingeschaapen vermoogen ende ingeeben der Ziele ook sonder de beschouwinge van andere Schepselen te gelijk met het daadelijk gebruik des verstants in den mensche voozkomt. Ende van deefe spreek Paulus duidelij ; soo ten aansen van dat deel dat tot de kennisse behoort / Rom. 1. 19. oovermits het geene van Godt kennelijk is in haar (selvs binnen in de blinde Heidenen) oopenbaar is, want Godt heeft het haar geoopenbaart ; als van het geene de dienst Godts betreft / Rom. 11. 14. 15. alwaar niet van nu onder het Nicuwe Testament bekeerde maar van eertijts onder den Ouden Testamente verlaarnde Heidenen getuigt woort / dat sy de Wet niet hebbende van nature doen de dingen die der Wet zyn, ende haar selven een wet zijn, als die betoonen het werk der wet geschreven in haare herten, haare consciencie meede-getuigende ende de gedachten onder malkanderen haar beschuldigende ofte ook ontschuldigende. Zy welke plaatsen men wel voegen mach de algemeine kennisse van onse afhankelijkheit / ende de onderbindinge van de uitwerkingen deeser Ingeboorene Godts-geleertheit in het doen van het kwaade soo wel als van het goede / waar op ook Paulus siet in dat beschuldigende ontschuldigen der eigener gedachten.

XIII. Van noch is'er een Natuurlijke Verkeegene Godts-geleertheit, die men tot bevestiginge en vermeerderinge der Ingeboorene door reedeneeringe uit de Schepselen buiten ons haalt ; de welke soo wel elk in het besonder / als alle met malkanderen / in haare gepafte te samenboeginge / nette schickinge / en standvastige geuirtsaamheit en beweeginge / selve eindich zijnde en afhankelijk ons opletten tot Godt als de eerste Oorzaak / die verre moet zijn van alle onvolmaaktheeden siner werken / en alle der selver volmaaktheeden oneindich oobertreffen. Op hoedaanigen wijze Godt ons ook in sijn woort leert reedeneeren / onder andere Jes. xl. 26. Heft uwe oogen op om hooge, ende siet wie deefe dingen geschaapen heeft &c. Psal. viii. 4. Als ik uwen Heemel aantie, het werk uwer vingeren, de Maane ende de Sterren die gij bereidet hebt &c. Ende van deefe Godts-ge-

De Natuurlijke Godtsgeleertheit voor sooverre die aan den mensche ingebooren.

En voort sooverre die door reedeneeringe verloren gca.

leertheit wordt duidelijk gehandelt Job. xii. 7. 8. 9. 10. Aët. xiv. 17. xvii. 25. 27. &c. Insonderheit Psal. xix. 2. 3. 4. 5. De Heemelen vertellen Godts eere, en het uitspanfel verkondigt sijner handens werk &c. Haare richtfnoer gaat uit oover de gansche aarde, ende haare reeden aan het einde der Weerelt. Ende Rom. 1. 20. Want sijne onfienlijke dingen worden van de Scheppinge der Weerelt aan uit de Schepselen verstaan ende doorfen, beide sijne eeuwige kracht ende Goddelijkheit &c. Welke plaatsen geenfins te verdooren zijn tot de boosdenaturlijke genaade Godts/ die hy aan eenige menschen alleen dooz sijn woort ofte Euangelium schenkt.

De Twi-
feling-
e aan de
Godtheit
is onder
geen
voorwend-
fel te ra-
den.

XIV Dat hier van eenige Wijsgeeren tot bekoominge van waare wijsheit en kennisse van Godt gedzongen is op soo een Algemeene Twiſfeling, die sich self tot de Volmaaktheeden en het Zyn van Godt uitſtrekt/ bejaagt ons geenfins. Want doch gaan alle bij haar daar naa bijgebrachte bewijfen der Godtheit eeben veel dooz/ sonder als naa die twiſfeling/ die daar gansch geen kracht aan geeft. En daar zijn seer veele dingen/ als onder andere onse eegen zijn en het bestaan van andere schepselen buiten ons/ waar aan men geenfins ook sulks willende doen kan twiſfelen/ en diens volgens niemant ooit waarlijk getwiſfelt heeft/ die men dooz deesen werck naa te volgen soude moeten te rechte brengen. Wooben al schijnt het ons seer onbetaamelijk te zijn/ dat men self booz de minste tijt en met het beste oogmerk aan de Godtheit met opset soude twiſfelen; dewijle wij daar booz in dien tijt ook van alle geloove en gehoozfaamheit Godts nootfaakelijk moeten worden afgetrokken. Ende of niet de menschen op dit spooz van twiſfeling eens gebzacht/ meernigmaal in deselbe of met verwarringe blijven ſteeken/ of tot verlooeheninge van veele gemeene waarheden worden verlocht/ daar naa niet vartende de kracht van de bijgebrachte reedenen/ gelooven wij dat de ondervindinge genoegzaam leert in Spinozaas naa volgeren. Jaa wij houden het booz blyken van gemoets oobertuſginge in dit ſtuk/ dat men tot verſchooninge ſeit; dan eens/ dat men dooz twiſfelen niet als onderzoeken moet verſtaan; dan/ dat men de perſoon van een twiſfelaar alleen verbeelt/ sonder ſelbe te twiſfelen; dan/ dat deese twiſfeling is booz een korte tijt en tot een nuttich ende gericht; dan/ dat de twiſfeling niet gaat omrent de Godtheit ſelbe maar alleen omrent des ſelvs bewijfen; dan/ dat in het midden van deese twiſfeling het booben-natuurlijk geloove Godts vast moet ſtaan blyben. Welke dingen alle niet eeben waar zijn/ ofte onder malkanderen wel te ſaamen hangende/ ofte ook genoegzaam tot wechneeminge van alle rechtveerdige teegenſpraak.

XV. Als men dooz het Denk-beelt Godts, bij de heeden daagſche Wijsgeeren ſo gedurich gemeldet/ niet anders verſtaet als de kenniſſe

niffe van Godt/ ten aanſien van sijn beginſel ende vermoogen ons ingebooren en met het gebzuik des verſtaants voozthoomende/ in ſoo verre dat de menſche eebenwel/ die naa de oopenbaaringe noch maar ten deele kent/ geenfins volmaaktelijk en volzektelijk maar eenigermaaten Godts zijn en volmaaktheeden bereikt/ ſoo hebben wy nlets teegen dat woort: maar met dat rechtveerdich beding/ dat men ook niet verwerpe de woorden van Bevattinge, Begrijp, Verrooninge, Verſtant, of Kenniſſe Gots, die niet min bekwaam zijn. En wij twiſfelen geenfins/ of het bewijs van de Godtheit uit de algemeenheit van deese bevattinge/ ook in die geene welke sich daar teegen aan kanten/ gaat krachtich dooz. In teegendeel wanneer het woort van Denkbeelt ons soude leiden tot eenige lichaamelijke verbeeldinge van Godt/ ofte tot een ingeboorene daadelijke kenniſſe des ſelvs/ en die ſoo klaar onderſcheiden en volmaakt dat ſij volkoomen met Godt ſelbe soude oobereenkoomen/ ſoo is dat Denkbeelt geenfins toe te ſtaan. En dunkt ons/ dat het ganscheijh het eenigſte of doornaamſte bewijs van de Godtheit niet is/ maar in teegendeel ſeer ſwaak/ het welke men teegen Godts-Loochenaars uit dit Denkbeelt in de Ziele van elk beſonder menſche haalt; om dat naamenlijk elk Denkbeelt een voozwerp eſcht waar van het genoomen is/ en het Denkbeelt van het aller volmaakſte weesen het zijn in sich behelst. Want doch bedint men daagelijks/ hoe veele dingen deese en geene menſchen hy haar ſelven vercleren die daarom eebenwel niet zijn/ en ſal een Godtsloochenaar niet lichtelijk worden oobertuſgt van ſulk een Denkbeelt Godts in sich te hebben als hier wordt voozgegeeven. En hoewel uit de hoochſte volmaaktheit die wy aan Godt toefchrijven bloeit/ dat hij indien hij waarlijk is ook nootfaakelijk en niet gebeurlijk is/ gelijk de Wijsgeeren van outs dat al hebben aangemerkt/ ſoo volgt nochtans uit onse enkele bevattinge of Denkbeelt niet/ dooz welke wy hem het zijn toefchrijven/ dat hij ook waarlijk is.

XVI. Als wij een Natuurlijke Godts Geleertheit aan den Gehallen menſche toefchrijven/ erkennen wy die veel volmaakter in onse voozouders in den ſtaat der Rechtigheit/ als de welke geſchapen waaren met het beelt Godts in waare wijsheit/ waar van wy nu maar geringe ooberblijſſelen hebben. Jaa wij twiſfelen geenfins/ of ſij hebben ook ſonder beſondere oopenbaaringe/ die haar nochtans veilich kan worden toegeschreeven/ dooz die haazingeſchaaene wijsheit kenniſſe gehad/ en van de geheele zedelijke Wet/ als zijnde de reegel van haare gehoozfaamheit/ en van den Drie Eenen Godt/ dien ſij gehoozfaamen moeſten. Want daar is doch geen waare kenniſſe en dienſt van den waaren Godt buiten die van de Drie Eenhelt/ die sich wel in de Verloſſinge maar ook in de Scheppinge van den Menſche werksaam oopenbaart Gen. 1. 26. ende die altoos in de drie Perſoonen Een en eeben gelijke Heerlijkheit Weerdig Weezen ſteet.

Wat van
het Denk
beelt God
en her be
wijs van d
Godtheit
daar uit g
haalt, te
houden is

De Godts
geleerthe
is in den
ſtaat der
rechttheit
Adam vec
volmaakt
geweeſt;
ſij nu in
ons van d
tuire is.

De Teegen-
werpen
der Socia-
nen teegen
de Natuur-
lijke Godts-
geleertheit
worden
kortelijc
opgelost.

XVII. Teegen de Natuurlijke Godts-geleertheit / niet alleen van Adam van welke wy op sijne plaats vallen handelen / maar ook van den gevallen mensche / haaten sich de meeste Sociniaanen aan / terwyl eenige beneevens sommige Remonstranten de Ingeboorene ende andere ook de Werkegeene Godts-geleertheit ontkennen / en willen / dat de kennisse Godts / of in het geheel of vooz soo veel de selve volkoomen vast gaat / van de Oopenbaaringe ofte Overleveringe der ouden af hangt. Wat hier verder onder schuilt / mach men denken. Onder tuschen zijn haare Teegenwerpen licht om te beantwoorden. 1. Het geen David segt Psal. xiv. 1. de dwaas seit in sijn herte, daar en is geen Godt, vergel. Psal. x. 11. LIII. 2. is vooznaamenlijc te verstaan van Godts voozsienigheit die de dwaas meentigmaal ontkent / en van des selfs wensch / en van het geen hy somtijts seit; gelijk het ook kan worden te huis gebracht op een die hoorden andere dwaas is / van sijne natuurlijke wijsheit vooz Godts hoornatuurlijk oordeel ontbloot zijnde. 2. Moet men gelooven dat Godt is Hebr. xi. 6. dat niet met een daar op dat hy in Christus is een belooner der goener die hem soekten / en dat sluit de natuurlijke kennisse Godts gemaekelc uit / bewijl men uit vercheldene beginselen een en deselve saake min en meer volmdaaktelijc kennen kan. 3. Der Kinderen onkunde komt hier ook niet te pas / terwyl wy de Godts-geleertheit Natuurlijk en Ingebooren noemen / niet met opsicht op de daar / maar op het vermoogen / gelijk de reeden / spraak / en andere dingen / soo ook natuurlijk worden geseyt. 4. Dat er van geheele Volken in Brasilien en elders woort bijgebracht die geen Godheit souden erkennen / strijt / tegen de gemeene overleveringe van oude tijden / en teegen de gedultige laaterre onderwindinge / en kan niet worden met genoegsaame gront aangenoomen / om dat de reene ofte andere reisiger / die sich op het ondersoek van de Godts-dienst der wilde volken niet so seer heeft willen of konnen leggen / en in alles ook geen seker geloof verdient / seit dat hem geen blijken daar van zyn voozgekoomen. 5. Eindelijc / of wij schoon toestaan / dat er zyn Godts-Verloochenaars, in haare wandel / en met haare woorden / en die de by andere aangeneemene Goeden niet hebben erkent / en die van den waaren Godt afwijken / ja mischijen ook die vooz Godts besonder oordeel in een gansch verkeerden sin overgegeeven haer selven wijs maaken dat er geen Godt is; soo volgt daar uit nochtans niet / dat er niet eenige inwendige kennisse van een hoogste Godheit van nature in den mensche soude zijn / die te sijnre tijt sich na voozgaande onderdruckinge ook wel weeder oopenbaart.

Wat de Natu-
urlijke
Godts-ge-
leertheit
leert, en
niet leert.

XVIII. Vooz de Natuurlijke Godts-geleertheit / soo Ingeboorene als Werkegeene / weet de mensche dat Godt is / ende kent ook sijn geestelijc Weesen / met des selfs Eigenschappen / en Werken der Scheppinge en voozsienigheit / gelijk ook veele van sijne Wer / en
daar

daar beneeven sijne eigene zelende; maar alles bij donker ende onbalmmaakt. Dit noemt Paulus Rom. 1. 19. het geene van Gode kennelijk is; in teegenstellinge van het geene dat van hem alleen geloof moet worden. Maar de nature en rekt niet / of tot de Olyc-Genheit / of tot Christus en de Verlossing door hem / of tot een volmaakte Leevens-Regel / of tot de Grootheit van des menschen Zelende. Het welke blijkt uit veele plaatsen / als Matt. xvi. 17. Eph. iv. 18. v. 8. &c. en besonderlijc 1. Cor. 11. 14. Maar de Natuurlijke mensche en begrijpt niet de dingen die des Geestes Godts zijn. Want sij zijn hem dwaasheit, ende hij en kanse niet verstaan: om datse geestelijc onderscheiden worden.

XIX. Hier uit volgt nootzaakelijc / dat de Natuurlijke Godts-geleertheit niet Genoegsaam is tot Saaligheit, of sich ook schoon de mensche naa de selve schijnt. Want tot Saaligheit moet men niet alleen de Waare Godheit maar ook den Waaren Godt / Vader en Soen met den Geest / kennen en dienen Joh. xvi. 3. 1. Joh. 11. 23. En de Middelaar Christus is de eenige oorzak van Saaligheit Hand. 1v. 12. x. 43. Joh. xiv. 6. &c. in wien men als sodaanig gelooven moet om niet verdoemt te worden Joh. 111. 36. Ook worden ons de Heidenen / die het licht der Nature alleen hebben gehat / beschreeven als geen hoopes hebbende ende sonder Godt in de Weerelt Eph. 11. 12. En hoe soude uit de werken der natuurlijke wet / die onvolmaakt is / de menschen gerechtverdigd worden / daar self de geschreebene wet niet machtich is om den sondaar te rechtverdigden? Ja / soo men maar lettet op alle die gedochten van geboelens en Godts-diensten / die onder de Heidenen hebben plaats gehat / sal men haast de Ongenoegsaamheit der Natuurlijke Godts-geleertheit gedrongen worden te erkennen.

XX. Hier teegen streden eertijts de Pelagianen met haare dyleerleijc wech van Saaligheit / ende stijden noch heeden de Vrijgeesten, en Sociniaanen, beneevens veele Papisten en Remonstranten, eenige bedekter / en andere openlijker / terwyl sij of een gemeine Godts-geleertheit van weinige nootzaakelijc stucken stellen / of meenen dat de mensche door het goet gebruik van het licht der nature tot meerder genaade kan worden gebracht. Waar ontrent mischijen sommige uit de Oude / en uit de onse / ook wel eens wat onvoorzichtig hebben gesproken. En merkt aan teegen de gewoone Teegenwerpen. 1. Dat den Apostel sprekende van het kennelijke Godts Rom. 1. 19. niet verstaat het geene op eenigerhande wijze kan / ofte tot Saaligheit geweeren moet worden van Godt / maar alleen het geene wij door het onderwijs van onse herte en van andere schepselen van hem konnen weeten / als daar is sijne eeuwige kracht ende Goddelijkheit vers. 20. 2. Dat de sondige mensche / door sijne eigene schult gevallen zijnde / is in een staat van
niet

De Natu-
urlijke God-
geleertheit
is geen
genoeg-
zaam tot
Saaligheit

De Voo-
naamste
Teegen-
werpen
hier te
worden
kortelijc
beant-
woort

niet te verontschuldigen te zijn Rom. 1. 20. en noch meer daar in gestelt woort door de minste welbaat van Godt / insonder het door de bekenntmaakinge van desselvs heerlykheit en welbeschaffen / als hij sich daar naa niet gedruygt; sonder dat'er een genoegsaame genaade tot Saalighheit van nooden is / hoedaanige gansche ydte uitbluycken den mensche niet konnen helpen 3. Dat de Goedertierenheit Gods Rom. 11. 4. meer den Zooden als Heidenen schijnt roegeschreeven te worden / bergel. verl. 1. 9. 17. &c. en die geene welke den Heidenen gebeurt wel tot bekeeringe leidet door aansettinge sonder nochtans daar toe te konnen brengen / ten waare men wil sien op een uiterlijke bekeeringe van groote sonden die de natuure selve weder spreekt. 4. Dat de Heidenen wel hebben ontschuldigende gedachten; maar daar benevens ook besculdigende; soo dat die ontschuldiginge maar gaat over eenige daaden / niet over den gheelen staat / en niet althit bestendig is ofte bondich. 5. Dat Godt hem selven niet ontbeygt gelaaten heeft onder de Heidenen / Act. xiv. 17. ten aansen van syn zyn / en gelijk van andere volmaaktheeden soo besonder van sijne goetheit / geerdende, van den Heemel ons reegen ende vruchtbaare tijden geevende &c. daarom sijne eeuwighe raat en den wech om tot sijne saalige gemeenschap te geraaken haare nochtans geensins ondeckende. 6. Dat het rasken ende vinden van Godt met opzicht op de Heidenen Act. xvii. 27. al meede tot het zyn en de volmaaktheeden van Godt moet worden bepaalt / en geensins tot het genot van sijne besondere gemeenschap uitgestrekt. Andere teegenwerpingen sult gij elders wel oppelost vinden.

Hoewel de Natuurlijke Godsgeleertheit in sich selven niet strijdet reegen de Geopenbaarde, soo is het evenwel bilijk dat de eerste in gevalle van strijdigheid wijke voor de laatste.

XXI. Hoewel nu de Natuurlijke Godsgeleertheit van de menschen door haare dwaalingen ende bijgeloovigheden beelsins samsmerlijck bedorven is / soo strijt deselve op sich selven in het afgetrockene aangemerkt eebenwel niet met de Geopenbaarde; gelijkertwijls een minder licht niet strijt met een meerder. Want doch de eene waarheit is althit met de andere te saamen stommende; en soo wel de Natuurlijke als Geopenbaarde Godsgeleertheit komt van de selve Godt af; gelijk wij daarom soo veele desige dingen van Godt / en sijne volmaaktheeden / en sijne werken / en onse plichten / bij de oude Heidensche Wysgeeren vinden. Ondertusschen waerende / dat de Natuurlijke Godsgeleertheit nergens in het afgetrockene op sich selfs gebonden woort / maar bij alle Wysgeeren met haare verkerende bebaringen is vermengt / en dat in teegendeel de Geopenbaarde in de Schrift suibberlijck saken eenig innemengsel van dwaalinge te vinden is; soo moet een recht Christen niet twyfflen / om de Natuurlijke Godsgeleertheit benevens alle diergelijche Wysheit / aan de Geopenbaarde / die veel sekerder gaat en volmaakter is / volhouden te onderwerpen / in geballe van eenige sich opdoende strijdigheid. Om welke nootfaakelyke onderwerpinge en het gebruik dat

dat de Godsgeleertheit van de Wijsgeerte ontfangt / men deese laatste in de Christen Kerke van oude daagen af als een Dienstmaagt van de eerste heeft aangemerkt / die niet Hagar moeste worden buiten geworpen wanneer sij haer teegen Sara aankamede; sonder dat de weerdelghheit van de Wijsgeerte in sich selven hier woort om verre gestooten.

XXII. Of nu schoon het Einde van de Natuurlijke Godsgeleertheit niet is des menschen Saalighheit / soo moet men nochtans de selve aanmerken als beelsins nuttich; om naemelijk de oneindige goetheit Gods klaar te doen blijken / om de uiterhooyene menschen licht te brengen tot de gehoorzaamheit des geloofs en in de selve overbloediger te bevestigen / ende eindelijck om de verwozpelingen beeter in een uiterlijke tucht te houden / en meer onderantwoordelijck te maaken. Welke laatste saake daar uit niet alleen volgt / maar ook Godt sich daar in heeft voorgestelt tot een einde Rom. 1. 20.

XXIII. Op de Natuurlijke volgt de Geopenbaarde Godsgeleertheit. Welke laatste uit de onvolmaaktheit van de eerste teememaal nootfaakelijck woort bevonden; gelijk de Heidenen uit dien hoofde tot haare gewaande Godspraaken haare toedruyct hebben genoomen / en benevens de Muhammedaenen soo veele Heemelsche Oopenbaaringen en Te-saamen-spraaken verclert. Daar nu voorts de Goddelijke goetheit de mensche in het gemein mach doen hooopen op eenige Goddelijke Oopenbaaringe / blykt de waarheit van deese uit alle die vertoogen / door welke de Goddelijckheit der Heilighen Schriften te sijner plaats woort getoont.

XXIV. De Geopenbaarde Godsgeleertheit kan men weder aanmerken / of soo als die bij maniere van een Hebbelijckheit in den mensche huysvestet / of soo als die bij een Schriftelijke Te-saamen-stellinge leerender wijse woort voorgebracht. De Hebbelijckheit belangende / die is van Godt af te haalen en booven natuurelijck; woort soo verre sij niet alleen uit het beghinsel der Oopenbaaringe woort getrocken / maar ook van de Heilige Geest selve ingedrukt / door tusschenkoomen nochtans van s' menschen eigen neerstighheit. Alwaaram men / sonder veel acht te geeven op de Natuurlijke Ziels Hebbelijckheeden soo als die van de Wijsgeeren worden onderscheiden / deese Godsgeleertheit met de Heilige Schrift mach noemen / en een volkoomen sekerer Kennisse 2. Pet. 1. 11. 18. en een seer verheevne Wijsheit Jac. 1. 17. en een werksaame Voorlichtigheit Luc. 1. 17. &c. te meer / om dat sij niet woort een enkele maar woort een te saamen geboegde Hebbelijckheit te houden is. En wie kan'er aan twyffelen / of dese Hebbelijke Godsgeleertheit zij beelsins ten aansen van syn woortwerp en trappen van volmaaktheit onderscheiden te stellen / niet alleen in den rechten en Geballen mensche / maar ook in de Belovingen des Ouden en des Nieuwen Verbonts.

Het Einde van de Natuurlijke Godsgeleertheit worr aangeweken

De Nootfaakelijckheit en Waarheit der Geopenbaarde Godsgeleertheit

De Geopenbaarde Godsgeleertheit een Hebbelijckheit den mensche aarmerkt.

Inde als een Te saamen-gestelde Leere, ook op een Scholastijke wijze, die van veele nuttigheit is.

XXV. Hoewel nu de Oorbaaders de Te saamen-gestelde Godts-geleertheit somtijts wat nauwer hebben betrocken tot die stukken die Godts Weesen Eigenschappen Personen en gemeene Werken betreffen / in teegenstelling van de Goddelijke Gints houdinge in het werk der Verlossinge / soo wort evenwel deese naame hier verstaan in sijne breedte / soo als sij de gehele geopenbaarde Leere van de Goddelijke Saaken behelst. De welke van voortkomt by maniere / of van Uitlegginge der H. Schrift / of van Leeringe / of van Weederlegginge / of van verhandeling der Gemeens Geballen / of van verklaringe der Oude Kerken Leere / etc. en de welke insonderheit onderscheiden wort met opzichte op de wijze van verhandeling in een Stellige en Scholastijke Godts-geleertheit. De Eerste is byzjer en ongevondener naa de verscheidene gelegentheit van saaken en voortballen / ja ook geneegentheit der Leeraaren; maar de Tweede is meer bepaalt aan de regelen der Reedener kunst / en brengt volgens deselbe alles tot sekerre gestelde hoofden / meest tot gebuik der Christene Scholen. Waar toe aanleidinge van wits gegeven is / dooz het mondelijk onderwys der Aars-Vaaderen, dooz de Leeringe der Propheten in haare Scholen / dooz de verklaringe der Geloofsbelijdenissen, dooz verscheidene Schriften der Oude Leeraaren, ja dooz Paulus selbe / soo in de gesekte leidinge van den Brief tot den Romeinen, als in het optellen van de stukken des Fondaments en Beginfels der Leere Christi Hebr. vi. 1. 2. En wat ook eenige alleen moogen byzingen op het leesen en ondersoeken der Heilige Schriften / soo moetmen doch toestaan / dat die voortschreevene maniere van verhandeling der Godts-geleertheit / aan onse neerstigheit van Godts Geest oobergelaaten / seer nuttelijk daar by komt / tot een onderscheidener beattinge / geluckiger bergelykinge / volkoomener en spoediger kennisse / ja ook vastter ghebrugenisse der Goddelijker saaken; gelijk wij dat beide in Kinderen en Volwassene / Leerlingen en Leeraaren / met 'er daat onderbinden.

De Scholastijke Godts-geleertheit der Papijsten, voor gestelt in het geen die prijfeijks en verwerpeijks heeft.

XXVI. In een andere en kwaade sin gebuikt men evenwel veeltijts de naame van Scholastijke Godts-geleertheit; daar dooz verstaande die gene welke zedert de Twaalfde Eeuwe in de Paapsche Scholen is geleert / in naadolginge van Petrus Lombardus, Albertus Magnus, Durandus, en andere ontallijke / die onder maalkandieren in Thomisten, Scotisten, en diergelyke Setten / van oober lange zijn verdeelt. Hoewel nu in deese Godts-geleertheit kommen worden gepreezen / sommige kortbondige sprak wijzen / en scherpsinnige reedeneeringen / en waerhage getuigenissen voor de waarheit teegen de mer'er tijt vermeerderde dwaalingen des Pausdoms; soo misshaagt deselbe evenwel ons volkoomen. 1. Dooz soo verre sij be neeben ja schier booven Godts Woort gelaat wort uit de Oorvaaders niet alleen / maar ook uit de Heidenische Wijgeeren, als

des selfs beginsel. 2. Dooz soo verre sij verhandelt veele wijfgerige, snuffelachtige, onnutte, en valsche dingen, benebens en booven de Goddelijke saaken. 3. Dooz soo verre sij vol is van onbekwaame spreekwijzen, en onveritaanbaare onderscheidingen, en gesochte reedeneeringen ten weder kante. 4. Dooz soo verre het einde en de vrucht daar van is / dat de Heilige Schrift / en de Schriftuurlijke Godts-geleertheit den menschen wort ontrocken / en het volk onder een ydete seijn van wijsheit in een onbetaamelijke blindeheit gehouden. En wij moeten ons op soodanich een spooz vervolgens geensins houden.

XXVII. De Geopenbaarde en Te saamen-Gestelde Godts-geleertheit / die wij nu vervolgens sullen trachten te verhandelen / is dan niet anders als; Een Leere, die de waare Godtsdienst uit de Goddelijke Oopenbaaringe aan den Sondigen mensche tot des selfs Saaligheit en tot Godts eere aanwijst.

XXVIII. Als wij de Godts-geleertheit in het gemein een Leere noemen / spreken wij met de Schrift die hier een tweederleis Grielisch woort gebuikt Joh. vii. 16. 17. 1 Tim. iv. 6. Tit. 1. 9. &c. en oober-centromstich met de saake / die ons tot Godt als Leermestter en de Geloofigen als Leerlingen hier leidet. Waar by men aanmerken moet / dat de Godts-geleertheit evenwel een Leere is niet tot een bloote beschouwinge maar tot werkzaamheid leidende; volgens den aart der Gods-dienst / die sij leert Joh. xiiii. 17. Jac. 1. 22. &c. hierom genoemt een kennisse der Waarheit die naa de Godtsaaligheit is Tit. 1. 1. en volgens het einde van Godts Verheerlijkinge en des menschen Saaligheit / waar toe sij strekt. Waar teegen van sommige te vergeefs wort ingebracht. 1. Dat de Schrift hier meentigmaal van een kennisse gewaacht Jes. liiii. 11. Joh. xvii. 3. &c. Want de beschouwende kennisse moet hier voortgaan / doch gevolgt worden van een doen der Goddelijke Geboden / en wort soo een rechte dadelijke Erkentnisse Godts en Christus / vergel. 1. Joh. 11. 4. &c. 2. Dat Godt, zijnde selbe het voortwerp van deese Leere / geen werk is van den mensche. Want omtrent hem is den mensche nochtans werkzaam dooz de waare Gods-dienst / die het saakelijch voortwerp van deese Leere is. 3. Dat de voortreffelijche van deese Leere efscht / haaz onder de beschouwende Leeren te stellen. Want die kennisse is in teegendeel de voortreffelijste / die bij de bloote beschouwinge niet blijvende den mensche tot betaamelijke werkzaamheit ooberbrenge.

XXIX. Hier benebens staat wel aan te merken / dat de Godts-geleertheit niet alleen is een haare beginsel Bevattende, maar ook ten te gelijk Besluitende Leere; als dewelke veelerleis Reedeneeringe gebuikt / haar eigen Beginsel uit des selfs ingebrukte merkten / leuen van Goddelijchheit aantoonende / uit de waarheeden die daar

Korfehrder goodaar Godleert

In hemieen niet lijke scher maar tot v saam leidet

De G gelce is ool Beslu Leere de wo

gevolgeli-
ke reede-
ringen
worden
gebruikt,
tot uitbaa-
linge van
den fin der
Schriftui-
re.

in dubbelijk worden gelezen andere ingeslootene waarheden haalen-
de / en uit de eene en andere de teegengeselde dwaalingen weder-
leggende. Welke alles gefasins komende geschieden sonder Gevol-
gelijke Reedeneeringen, soo houden wij booz vast / dat deese / wet-
telijk wordende opgemaakt / niet alleen Geoorloft / maar ook Nut-
tich en Noodich zijn in de Godts geleertheit / en dat bervolgens de
Waarheden op deese wijze bekwaamelyk gehaalt uit de Heilige
Schrift booz van Godt geopenbaarde moeten worden gehouden.
Want soo ging ons Christus selve booz / uit die woorden Godts /
ik ben de Godt Abrahams &c. bevestigende de Opstandinge der
Dooden, om dat naamelyk Godt geen Godt der Dooden maar der
Leevenden is / sine verbonts-belosste sich verder als tot dit Leven uit-
strekkende / Matt. xxii. 31. 32. So volgden de Jhoofden op het
selve spoor / onder andere Paulus / onse opstandinge uit die van
Christus afledende 1. Cor. xv. 12. &c. Dat mee is / dit booz
ons van Christus selve belast / wanneer hij wil dat men de Schrif-
ten niet alleen lesen maar ook onderzoeken sal Joh. v. 39. Ende oover
het verfuim van sulks worden de Sadduceen van hem bestraft / als
niet weetende de Schriften Matt. xxii. 29. gelijc ook de Discipu-
len als onverstandige en traage van herten om te gelooven alle het
geene dat de Propheeten gesproken hebben Luc. xxiv. 25. 26.
Bedenk hier bij de wijsheit Godts / dooz welke hij de kracht van
sine woorden wel verstaande dat alles sekerlyc te kennen geeft dat
in de selve leit opgeslooren; ook de wijde uitgebreidheit der Schrift /
die buiten de opgeslooten fin niet seer groot soude zijn, en / om an-
dere dingen meer boozbij te gaan / het nootfaakelyc gebruik der
Schrift / tot besondere wederlegginge / onderrichtinge / vermaad-
ninge / en vertroostinge / het welke buiten geen Gevolgelijke Ree-
deneeringen uit des selfs gemeene woorden kan bestaan. Poetran-
gen hebben sich van outs verscheidene Ketteren hier teegen aangeant /
alijt als haare opgestrukke dwaalingen wierden wederleest roepende
om de dubbelijc Letter der Schriftuire. En soo doen noch veelijcs
de genoemde Weederdoopers, boozwendende / dat de Philosohie,
de ooverleggingen, en de teegenstellingen der weetenschap, duden-
lijk van Paulus verwoopen worden Col. ii. 8. 2. Cor. x. 5. 1.
Tim. vi. 20. Daar eebenwel deese plaatsen / alleen siende op yde-
le verleidinge, valschelijc genaamde weetenschap, en het verkeer-
de misbruik teegen het Euangelium aan / het rechte gebruik der
reedeneeringe meer begunstigen als benaadeelen; gelijc deese men-
schen ook gefasins selve alle reedeneeringe haaren laten. Maar
booven dit is het wonder / dat ook somtijcs by gelegenheit van
de Consubstancie ofte Meede-weesentheit des lichaams Christi
in het Abontmaal de Lutheranen, en doozgaans de Heedendaag-
sche Papisten, onse Gevolg-Besluiten tegenspreken. Deese wel
on

ouder boozwendel van onse stellingen / raakende de Dubbelijcheit /
Dolmaakheit / en Genoegezaamheit der Heilige Schrift / die ij tee-
gen onse fin verdraagen; en van veelerele gebrekeelijcheit / die sich
in onse gevolg - besluiten soude opdoen / booznaamelyc van Maache
van Uitlegginge / als of Petrus dese aan alle besondere Christenen
benam / en alsoo haare genoemde Catholijc Kerke toeschreef / daer
hij alleen de eigene, dat is naa eigen besondere sinlijcheit meer als
naa de Schrift gerichtie / uitlegginge des selfs verwerpt 2. Per.
3. 20.

XXX. Dat gebreken de Papisten boozts in onse Gevolg-Bes-
luiten meenen te binden / die hebben in haare eigene geen minder
plaats; als naamelyc / dat sij nergens van Godt geopenbaart
zijn / dat sij in de Schrift nter worden gelezen / dat sij steunen
op het beginsel van de Reeden, waar uit het eene gedeelte der ree-
deneeringe alijt wordende gehaalt het gansche besluit van den sel-
ven swacken en seilbaaren aart soude moeten maaken. Waar op
boozts aan te merken is; dat de Gevolg-Besluiten ten aansen van
haare stoffe en op een ingewickelde wijze in de Schriftuire / en
booz het ooberige dooz de verlicheinge der Reeden in ons / zijn ge-
openbaart; dat sij op de selve wijze gefest konnen worden in de
Schrift gebonden te worden; dat sij wel dooz behulp van de Ree-
den / als een bequaam werktuig / uit de Schrift worden gehaalt /
maac eebenwel de Schrift alleen tot haare grond hebben; dat
volgens de reegelen der Wijsgeerre die boozstellinge die op een ge-
tuigenisse steunt swacker is als die welke uit de reeden gehaalt
wozt; en dat wij eindelijc aan de Verliche Reeden / die de leidtinge
der Schrift volgt / en haare gevolg-besluiten uit de selve vol-
gens de grond van eentwige en onberanderlijc waarheden opmaakt /
booz soo verre wel een onseilbaarheit konnen toeschrijven. Dat
men noch van de Blindheit der menschelijc Reeden / en des selfs
strijdigheit teegen de oopenbaaringe bij brengt / gaat niet dooz / om
dat de Geest Godts die beide met sijne verlichtende en heiligende
genaade wech neemt. En al is het eindelijc / dat het gemeene volk
alle de reegelen der Reedeneer Konst niet soo net verstaat / soo weet
het selve eebenwel booz de gemeene leidtinge van de natuurljche ree-
den wel bekwaame besluiten te maaken / en over de van anderen
gemaakte te oordeelen

XXXI. Doozgaans behaagt aan onse Godts geleerden niet seer
de Paapsche onderscheidinge tusschen de Besluiten, die sij aan de
eene kant Gods geleerde noemen / als wordende van besondere
Leeraaren uit de Schrift gehaalt / en aan de andere kant des Ge-
loofs / als wordende van de Kerke gemaakt; om soo haare meent-
baldige vershillen te verkleinen. Want hoewel de eene waarheit
van meerder gewicht en nootfaakelijcheit is als de andere / soo
zijn

Hetge
van G
volg-
sluiten
de Sch
wort v
der ver
dicht.

Het on-
scheit
schen
Godts-
leerde
Geloofs-
sluiten
verwor-
den in
der Pap-
sten.